

Uhrová, Eva; Uher, František

K charakteristice předponových sloves v Jungmannově Slovníku česko-německém z hlediska současného stavu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1976, vol. 25, iss. A24, pp. [89]-102

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101230>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

EVA UHROVÁ—FRANTIŠEK UHER

K CHARAKTERISTICE PŘEDPONOVÝCH SLOVES V JUNGMANNOVĚ SLOVNÍKU ČESKO-NĚMECKÉM Z HLEDISKA SOUČASNÉHO STAVU

Popis změn probíhajících v slovní zásobě i v gramatické stavbě jazyka je nepo-
chybně obtížnější u těch jazykových jevů, do jejichž struktury zasahuje více vlivů
různorodé povahy. Mezi takové jevy patří i prefigovaná slovesa, útvary, v nichž zej-
ména prefixální formant je pro ambiguitu své funkce, značnou polysémnost a mno-
hostrannost konkurenčních vztahů, jež ovlivňují jeho výběr při spojování se slovesy,
zdrojem komplikací při objasňování vývojových tendencí. Jednou z možností jak
zkoumat pohyb předponových slovesných útvarů je analýza souboru těchto sloves
v jazykových slovnících z rozdílných historických období.

Jungmannův *Slovník česko-německý* (dále JS)¹⁾, jehož materiál zde využíváme pro
porovnání dřívějšího a současného stavu, není zcela ideálním podkladem pro analýzu
tohoto druhu, protože ztěžuje uplatnění synchronního postupu při sledování výcho-
zího stavu tím, že obsahuje promiskue lexikální jednotky z období časově značně
rozdílných a že není plně směrodatný při určování skutečného nebo jen potenciálního
užití určitého slova. Bez opory dalších jazykových svědectví se nedá např. vždy s urči-
tostí zjistit hodnota příkladů, které jsou uváděny jako ilustrace významů předpo-
nových sloves bez udání pramene, jen s označením *Us.* (*Usus*)²⁾.

S vědomím časové heterogenosti slovní zásoby v JS, a tedy také toho, že analýzou
nepostihneme uvnitř souboru slovesných prefigátů v JS vývojovou posloupnost
a geneticky motivované vztahy³⁾, můžeme však pojmout materiál díla jako celek
a srovnat jej se současným inventářem, jak jej registrují *Příruční slovník jazyka
českého* (PřSJC) a *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJC). Tolerance, již tak při-
pouštíme, nezabrání, aby dílčí kvantitativní i kvalitativní změny, které se jako
výsledek pohybu předponových sloves z minulého do dnešního stavu projevíly,
neměly platnost ukazatelů obecných tendencí. S tímto omezením se nám bude jevit
volba JS jako východiska analýzy výhodná, a to nejen pro šíři materiálu, ale i proto,
že se v něm více než v starších slovnících jiných (včetně některých pozdějších)⁴⁾

¹⁾ J. Jungmann: *Slovník česko-německý*, I—V, Praha 1834—39.

²⁾ K hodnocení materiálu v JS srov. nejnověji A. G. Širokova: *Vzniknovenije i razvitije
markirovannyh mnogokratnyh glagolov v istorii češskogo jazyka*. In.: *Issledovanija po češskomu
jazyku*. Slavjanakaja filologija VI, Moskva 1968, s. 3—77.

³⁾ Tak např. u hesla *nadělati* (*se*) v JS, 2. sv., s. 540, nedává výklad všech uváděných významů
slovesa možnost rozlišovat časové roviny jejich vzniku. Intenzivní forma *na- ... se (nadělati se)*
je vývojově mladší. Srov. J. Vintr: *Slovesa s předponou na- v Staročeském slovníku*. *Listy
filologické* 93, 2, 1970, s. 113.

⁴⁾ Srov. *Česko-německý slovník* F. Š. Kotta, I—VII, Praha 1878—93, v němž je zejména
vidová platnost předpony méně zřetelně vystižena.

postihuje úloha a význam předpony (předponového slovesa) a že zpracování hesel předponových sloves je co do gramatické charakteristiky zásadně souměřitelné s výstavbou těchto hesel v obou moderních slovnících.

Při sledování pohybu slovesných prefigátů směrem k dnešku se zabýváme jen slovesy s předponou *na-*. Tato předpona má totiž „střední“ postavení v systému českých slovesných prefixů z hlediska frekvence, počtu i výraznosti významů i funkcí. Vývoj předponových sloves s ní může být ukazatelem „průměrných“ znaků zkoumaného procesu.

Při analýze se soustřeďujeme na zjišťování zanikajících (zaniklých) lexémů a eventuelní příčiny jejich zániku, na zachycení pohybu ve významech a distribuci slovesné předpony a sloves s *na-*, v malé míře na popis změn „vnějších“ (intenčních)⁵⁾.

Předpokladem analýzy je rozpoznání zásad, jimiž se řídí výstavba hesel předponových sloves v JS.

V dnešních slovnících je nezbytnou součástí hesla předponového slovesa udání jeho vidové charakteristiky. Pro starší slovníky není tato skutečnost typická. Chápání vidu, jak se ustálilo v dnešních mluvnicích, je poměrně nové. Fr. Kopečný analýzou starších českých gramatik ukázal, že přes značně propracované pokusy o postižení vidové problematiky (J. V. Rosa, F. J. Tomsa aj.) se k stavu, který by odpovídal dnešnímu nazírání, do Dobrovského nedospělo⁶⁾. Naopak právě v Dobrovského době se jádro problematiky zastřešelo zdůrazňováním morfologických (formálních) principů vidové rozdílných podob slovesa na úkor významové stránky, kterou nelze — jak dnes víme — u vidu jako liminální kategorie přehlížet. Tento stav dosvědčují i slovníky Thámův a Tomsův. Předponová dokonavá slovesa nejsou v nich provázena udáním vidové hodnoty, ale vyznačením časové platnosti. Je tedy v Thámově slovníku: *nahryznu*, f u t.⁷⁾ Předponě vs spojení se slovesem jako by se z hlediska gramatického supponovala jen úloha temporální, i když např. v Thámově (Hankově) mluvnici se setkáváme už s diferenciací sloves na *vollkommene* (verba perfecta)/*unvollkommene* (verba imperfecta)⁸⁾. Tento pohled je nepochybně ovlivněn i Dobrovského členěním futura na tzv. dlouhé a krátké (*буду milovat — zamílují*)⁹⁾. I z hlediska lexikografického to byla praxe nedostačující. Jungmann proto nepřestává na způsobu Tomsův a Thámově, ačkoliv jinak z jejich slovníků přebírá mnoho lexikálního materiálu a přihlíží přitom i k významovému hodnocení tohoto materiálu. Označuje prostá a předponová slovesa ve shodě s dnešním územ jako dokonavá a nedokonavá (v jeho terminologii *dokonaná/nedokonaná*¹⁰⁾). I když je pravděpodobné, že v tom není původní, že přejímá postup svého vzoru — slovníku Lindova¹¹⁾, zůstane jeho zásluhou, že v prvním novodobém velkém slovníku českého jazyka se

⁵⁾ Přidružujeme se přitom zásad, které pro studium vývoje slovní zásady stanoví I. Němec ve *Vývojových postupech české slovní zásoby*. (Studie a práce lingvistické, Praha, Academia 1968.)
⁶⁾ Viz F. Kopečný: *Vid ve starých českých mluvnicích do Dobrovského*. Listy filologické, 96 1, 1973.

⁷⁾ Viz K. I. Tham: *Neuestes ausführliches und vollständiges böhmisch-deutsches Nationallexikon oder Wörterbuch*, Praha 1907.

⁸⁾ Viz K. I. Tham: *Böhmische Sprachlehre zum Gebrauch der Deutschen* (v přepracování V. Hanky), Praha 1821, s. 59.

⁹⁾ J. Dobrovský: *Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Praha 1819, s. 120.

¹⁰⁾ Podle F. Kopečného (op. cit. v pozn. 6) první u nás užil termínu dokonavý F. L. Čelakovský. V jeho *Dodavcích ke Slovníku Josefa Jungmanna* však vidová platnost slovesa určována není.

¹¹⁾ S. B. Linde: *Słownik języka polskiego*, 1817. O tom, že Linde byl zde Jungmannovi vzorem, svědčí kromě vlastních slov Jungmannových v předmluvě k *Slovníku* i naprostá shoda ve formulaci termínu *dokonavý* v obou slovnících.

postihuje vidová korelace sloves. Přitom by nebylo správné se domnívat, že takové řešení bylo jen nutným zachycením dokonalejšího poznání vidové kategorie. Ještě Kottův slovník, jak už bylo uvedeno, přestože se k JS hlásí jako k výchozímu základu, rozlišování sloves z hlediska vidu neprovádí. Termíny dokonavost/nedokonavost se neobjevují ani v normalizační školské terminologické příručce z r. 1853¹²).

Kromě základního rozlišení sloves nedokonavých a dokonavých nalézáme v záhlaví hesel JS údaje, jimiž se charakterizují slovesa iterativní (opětovací), frekventativní (tzv. častotlivá), kontinuativní a okamžitá. Interpretace jednotlivých sloves s předponou *na-* je však ve srovnání se současným řazením podle těchto kritérií (pokud zůstávají v platnosti) místy odlišná. Odpovídá to dobové normě, která vyzvedávala formální rysy slovesa. Nutno ovšem přiznat, že Jungmann přihlížel víc než jiní k oběma hlediskům, formálnímu i obsahovému. Přes nadměrný respekt k morfolo- gickým znakům (např. zakončení na *-ávati*, *-ívati* jako kritérium sloves násobených) dovedl ve svém *Slovníku* rozlišit i z hlediska obsahu případy typu *nabírávati*, *najíždívati*, *nahádnívati* (frekventativa) od *nasekávati*, *natrhávati*, *našeptávati*, *nachovávati* (tj. nashromažďovati), *nastávati* (slovesa i jen nedokonavá). Nebylo tomu tak důsledně. Za násobená slovesa považuje i ta, kde jde o násobenost nepríznakovou: *nastrká- vati*, *namokávati*, *nahrabávati*, *nadávati* (tj. podávati) aj. Naproti tomu příznakovou násobenost u sloves typu *nasmávati se*¹³) příslušnou charakteristikou v hesle neposti- huje, vyzdvihuje jen rys velké míry (hrubě se smáti, viel lachen, sich satt lachen), ačkoliv příklady, které k slovesům tohoto typu uvádí, na rys násobenosti ukazují. ...*My jsme se mu někdy hrozně nasmávali* (JS, 2. sv., s. 620, heslo: *nasměji se...*, *na- smávám se...*—).

V mnohých Jungmannových iterativech by dnes příznaková iterativnost (pro neurčitost obsahu se dnes řada lingvistů tomuto termínu vyhýbá) pocítována nebyla: *nadírati*, *nabíhati*, *nabíjeti*, *načírati* (nabíratí), *nacházeti*, *nahaněti*, *nahlížeti* apod.

Na druhé straně se ale v JS nesetkáváme s pravidelnou klasifikací sloves na *-ovati* (*nakupovati*) jako iterativ, ačkoliv se tento typ ještě daleko později formálně k ite- rativům přičleňoval, i dnes jej někteří lingvisté mezi iterativa řadí.¹⁴)

Se značnou důsledností označoval Jungmann tzv. iterativa dokonavá typu *naházeti*, *nakrájeti*, *nalétati*, *nalípati*, *napíchatí*, *napočítati*, *nasekati*, *nastavěti*, *natiskati* (proti prostě dokonavému *natisknouti*), *natýkati* (tj. nastrkati), *navěseti*. Jsou to z valné části slovesa, pro která se dnes razí název distributiva. Že také Jungmann distributivní odstín v poměru k významu nenásobených dokonavých sloves u tohoto typu pocítoval a snažil se jej i terminologickým specifikováním vyznačit, dokazuje výklad některých z nich (např. *nastavěti* = mnoho po sobě postavití..., JS, 2. sv., s. 622).

Hlavní rozčleňování sloves podle opozice dokonavost/nedokonavost je důsledné, i když jsou v klasifikaci sloves ve srovnání s dneškem rozdíly. Jungmann vidí jako nedokonavá např. slovesa *nadrobiti*, *nadřítí*, *naduřeti*, *nadítí* (tj. nacpati), *nadělati*, *nadáviti*, *nadiviti se*, *nadmouti*, *namílovati se*, která soudobý slovník českého jazyka vezmés hodnotí jako dokonavá. U intenzív typu *namílovati se* připouští SSSJ i pojetí nedokonavé.

¹²) *Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy* (pod redakcí P. J. Šafařka), Praha 1853.

¹³) K příznakové násobenosti tohoto typu srov. F. Kopečný: *Slovesný vid v češtině*. Praha, NČSA 1962, s. 191.

¹⁴) Srov. např. Fr. Trávníček: *Mluvnice spisovné češtiny*. Praha 1951, s. 386, VI. Šmilauer: *Novočeské tvoření slov*. Praha, SPN 1971, s. 159 a 178.

Pozoruhodná je Jungmannova snaha, aby dané slovesné heslo bylo vybaveno pokud možno plným „vidovým“ paradigmatem. Např.: *natisknu, ... dk..., natiskám... iter. dk., natiskují... ndk., natiskdvám, natiskovdvám, čstl.,... natisknouti se... repr.*¹⁵⁾ (JS, 2. sv., s. 631). Je to cenné tam, kde jsou jednotlivé prvky řetězce průkazně exemplifikovány. Kde tomu tak není, může z hlediska současného pohledu docházet k rozpakům, zdali se všechny uváděné podoby realizovaly, nebo byly jen potenciální možnosti. Pochyby vznikají, kde v dnešním úzu takové podoby nejsou běžné a ani JS je neilustruje příklady. Míří sem např. podoby nedokonavé *natěšovati, naložovati, nadlužovati se, naprošovati, naprchovati, natrubovati*, ale i dokonavé, jako *nadrbnouti* a další z momentánních sloves. Dnešní úzus ani norma nejsou však pro hodnocení dřívějšího stavu vždy směrodatné. Při konfrontaci mnoha obdobných prefigovaných sloves s *na-* (zejména v PFSJČ) se ukazuje, že vkládat dnešní jazykové povědomí do hodnocení materiálu JS je velmi zavádějící. Některá slova, jež bychom považovali i pro dřívější dobu za málo běžná, jsou i v PFSJČ doložena. Např. *nakapovati, nalomovati, navlekovati*.

Jungmannovo chápání základního vidového protikladu je zřetelně vystihováno tím, že k dokonavému předponovému slovesu se v JS pravidelně uvádí jako protějšek nedokonavé (sekundární) imperfektivum. Jungmann za primární způsob tvoření vidových dvojic tedy považoval sufixaci. Potvrzuje to struktura záhlaví bezpředponových sloves základních. Formulace „*kaziti, n d k., in compos. dk...*“ (JS, 2. sv., s. 43) říká sice, že spojením (v Jungmannově pojetí složením) s předponou vzniká sloveso dokonavé, avšak to nemusí být nutně čistě vidový pendent k slovesu základnímu. Případy, kdy se v záhlaví hesla bezpředponového nedokonavého slovesa objevuje sloveso s určitou předponou jako opoziční vidový člen k němu, jsou v JS velmi řídké, např. *kecám... ndk., ...zakecám, dk.* (JS, 2. sv., s. 49).

Při rozboru 700 základních nedokonavých sloves jsme v JS zjistili vidové dvojice tohoto typu jen v 34 případech (zhruba tedy u 5 % z celkového počtu). Jungmann sem podle tohoto průzkumu nepočítá ani dvojice *roditi se — naroditi se, učiti — naučiti, psáti — napsati*. Jsou to případy, které značná část aspektologů za členy vidové korelace považuje. Srovnání naznačuje, že Jungmann byl v tomto směru kritičtější nežli Linde, v jehož slovníku nař. *psac — napsac* vidový pár tvoří¹⁶⁾.

Na druhé straně se tím Jungmann sblíží s praxí SSJČ, v kterém se, abychom koncepci vystihli opět příkladem, stejně jako v JS za nedokonavý protějšek k *napsat* určuje *napisovat*. Koncepčně tedy postup JS znamená shodu s tou větví aspektologů, kteří v prefixální derivaci vidí jen minimální zdroj vytváření vidových dvojic.

Předpony, jimž Jungmann přiznává čistě vidovou funkci (ve spojení s příslušnými slovesy), jsou v oněch 34 případech v pořadí podle četnosti tyto: *z-* (17), *za-* (5), *na-* (4), *s-* (3), *u-* (2), *po-* *o-*, *roz-* (1)¹⁷⁾. Z poměrně nepočteného inventáře zvoleného k průzkumu nemůžeme činit rozhodující závěry. Přesto se jím však alespoň naznačuje, že v repertoáru předpon, s kterými se častěji než s jinými setkáváme v čistě vidové úloze, k hlubokým zvrátům od období, jež JS zachycuje, nedochází. Pořadí předpon i kvantitativní relace mezi nimi v zásadních rysech odpovídají současným statistič-

¹⁵⁾ Zkratky *čstl.* = častotlivé sloveso, *repr.* = reciproční (dnes reflexivní) sloveso.

¹⁶⁾ Viz op. cit. v pozn. 11, 4. sv., s. 129.

¹⁷⁾ Jiný analyzovaný vzorek v JS, sto základních nedokonavých sloves počínajících písmenem *t-* v pořadí podle abecedy, potvrdil zhruba předchozí závěry, protože se v něm předponové sloveso jako člen vidové korelace sloveso nesprefigované/prefigované vykytlo sedmkrát (tedy v 7 % případů).

kým výpočtům¹⁸⁾. Odlišný je jen v některých případech konkrétní výběr předpony z uvedeného souboru (srov. např. *zdírkovati*, JS, s. 368, *uměňšiti*, JS, s. 422, a početné případy s prefixem *na-* uvedené ještě níže).

Jungmannovo posuzování sloves z hlediska vidové charakteristiky není zcela jednotné. Odráží se v tom mimo jiné i to, že Jungmann spolu s materiálem, který pro *Slovník* získával od značného množství spolupracovníků, někdy přejímal a akceptoval příslušné údaje k jednotlivým heslům předponových sloves. Proto v JS najdeme v heslových údajích i výjimečně užitá gramatické termíny, jež netvoří obligátní Jungmannův terminologický aparát (např. *nafoukám*, ... iter. f u t., JS, 2. sv. s. 558). Externí vliv se i jinak neprojevoval při zpracování JS jen příznivě. Přehlednost při orientaci v slovesných heslech např. značně narušilo částečné respektování Dobrovského praxe uvádět heslo 1. os. sg. prezentu. Křížení s obvyklým dnes postupem vedlo i k opakování sloves (nebo jejich rozličných tvarů).

Celkově však Jungmannova koncepce i její realizace v tak nezvykle širokých rozměrech znamená předěl v české lexikografii¹⁹⁾, změnu, jejíž podstatné rysy zůstávají zachovány i v nejmmodernějších slovnících dneška. Z hlediska vidové problematiky byl materiál v JS zařazen na základě promyšlené klasifikace a poskytuje proto cenné možnosti pro rozbor.

Pohyb sloves s prefixem *na-* v JS ve směru k současnému stavu je charakterizován především množstvím a charakterem předponových sloves, která v JS zařazena jsou, ale v dnešních slovnících se nevyskytují. Přesný kvantitativní postih je obtížný proto, že JS i slovníky novější obsahují jen výběr přefigovaných sloves, a to výběr určovaný mnohdy odlišnými kritérii. (JS nemá např. sloveso *nažalovati* (*se*), ačkoliv nejen existovalo, jak dosvědčují už staročeské památky, ale bylo i značně frekventované²⁰⁾.)

Proto i údaj o počtu sloves s předponou *na-* v JS, tj. číslo 1350²¹⁾, svědčí spíše obecně o velkém rozsahu připojování prefixu *na-* ke slovesům základním než o kvantitativních relacích mezi dřívějším a dnešním stavem. (I to samo je ovšem jistý poznatek. Menší obrozené slovníky, v nichž nacházíme kolem 200—400 sloves s *na-*, takový závěr tak průkazně neumožňovaly.)

Při registraci sloves s předponou *na-* v JS, jež soudobé slovníky nezaznamenávají (nebo zaznamenávají jako silně zastaralé, případně nářeční), je zapotřebí si uvědomit, zdali spolu s předponovým slovesem mizí i příslušné sloveso základní, či ne. Při každé z obou alternativ je pak nutno posuzovat, zdali v pozadí jako příčina zániku stojí změny v označované skutečnosti, ve znalostech a hodnocení této skutečnosti, změny působené psychickými faktory, případně změny plynoucí čistě z přesunů uvnitř jazykového systému²²⁾. Nesetkáme-li se v soudobém slovníku s předponovým slovesem (*se* základním však *ano*), pak nadto musíme zjišťovat, jakou úlohu v tom hraje konkurence předpon v souvislosti s vývojem významů a funkcí slovesných prefixů,

¹⁸⁾ VI. Šmilauer uvádí toto pořadí: *z-, na-, po-, s-, u-, za-*. VI. Šmilauer: *Novočeské tvoření slov*. Praha, SPN 1971, s. 179.

¹⁹⁾ Nechceme tím bagatelizovat předchozí tradice. Jisté náznaky k způsobu Jungmannova popisu lze vidět např. v Tomsově slovníku, kde se alespoň u slovesných tvarů minulého času rozlišuje perf. *poznal* a imperf. *poznával*. F. J. Tomsa: *Vollständiges Wörterbuch der böhmisch-deutschen und lateinischen Sprache*. Praha 1791.

²⁰⁾ Heslo *nažalovati* má J. Gebauer: *Slovník staročeský*, 2. díl K—N. Praha, Academia 1970, s. 521.

²¹⁾ Přesnost číselného údaje je relativní tím, že některé podoby předponových sloves jsou kromě uvedení u základního tvaru zpracovány ještě i samostatně, např. čtená frekventativa — viz i předmluva k JS, s. VIII.

²²⁾ Srov. op. cit. v pozn. 5, kap. I—III.

případně další významové posuny, které vyplývají z interních vztahů mezi předponou *na-* a základním slovesem. U JS je ještě navíc nutno při rozboru takových změn přihlížet k diferencím mezi Jungmannovým úsilím o neologizaci a slavizaci slovní zásoby a skutečně užívanou (v užívání vstupující) lexikou.

Slovesa s *na-*, která se dnes s předponou nevyskytují, protože zaniká (zanikla) sama skutečnost jimi dříve označovaná, jsou nepočtená. Patří sem *nacepovati* (cepem namlátit; jiné je „přísně, tvrdě vychovávat...“, SSJČ, 1. sv., s. 205), *nadrndati se* (nahrát se na drndačku), *nahákovati* (pokrýt střechu háky), *naholdovati* (holdováním získat, nažebrot; ve SSJČ, 2. sv., s. 35, je jako zastaralé uvedeno s významem „naloupit“), *naprejšovati* (pokrýt prejzy), *napytlovati* (ve významu „napodsívat“), *nasvrabiti* (nakazití svrabem).

Některá ze sloves tohoto typu by bylo možno považovat za odborná slova spjatá se starší technikou, technologií. Tak srov. ještě: *naklasovati se* (s čím, týká se způsobu mlácení; jiné je dnešní *klaskovati*, SSJČ, 1. sv., s. 871), *naklučiti* (zbavit terén kořenů apod., význam mnoho se...), *nasáziti* (na sáhy poskládat), *nazukati se* (v tkalcovství od zvuku *zuk, zuk*).

Některá slovesa nejsou dnes užívaná zřejmě proto, že není pro danou činnost nutné samostatné pojmenování. Vystačí se s opisem, sdruženým pojmenováním (rozloženou slovesnou vazbou), protože jde o oblast málo frekventovanou: *nastruniti*²³ (potáhnout strunami), *našafrániti* (okořenit, šafránem zbarvit),

Většina těchto sloves nemá v současnosti ani bezpředponové protějšky. Pokud jsou, mají jiný význam (*pytlovati*), jejich původní význam je zatemněn (*hákovati*). Některá jsou možná s jinými předponami v přenesených významech (*natyčiti* — *vytyčiti*). Ostatní — pokud existují — lze charakterizovat jako silně zastaralá. Pro pohyb slovesných prefixů nemají případy, kdy zaniká sloveso předponové spolu se svým slovesem fundujícím, též význam jako případy, kdy zaniká pouze sloveso předponové. Pro kvantitativní poměry v souboru předponových sloves je však i konstatování změn prvního typu určitým ukazatelem, proto se i jimi zabýváme.

Specifické skupiny sloves, s nimiž se dnes neshledáváme ani v předponové, ani v bezpředponové podobě, tvoří některé germanismy (ev. galicismsy) a slavismy (převážně slovákismy). Počasné vlny boje proti germanismům přicházející po sepsání JS zbavily lexiku českého jazyka zhruba dvaceti z předponových sloves s *na-* v JS doložených. Jsou to např.: *naarestovati*, *nakasovati* („kasy“ naplniti), *nakunstovati* (uměle upravit, erkünsteln), *kalk nastoliti* (ve významu zast. něm. aufstischen; PJSČ tento význam uvádí jako řidký, 3. sv., s. 232), *našelmovati se* (nanadávat se, z něm. Schelm nennen), *naštercovati se* (namlátit se; z něm. sterzen), *natarmarčiti se* (naprodávat se na trhu, něm. tandeln, Tandelmarkt), *natrošiovati se* (natěžit se, z něm. Trost). Některá mají ještě omezené použití v nespisovném vyjadřování, převážně však bez *na-*; *navinšovati* (z něm. wünschen), *nažokovati* (z něm. Sack), *nakalupovati* (prostřednictvím něm. gallopiieren); jiná mají pozměněnou podobu: *natrapiti* (*natraplovati* nebo dok. i ned. *natrapovati*, PJSČ, 3. sv., s. 259).

Už sám Jungmann upozorňoval na neplnou správnost některých z nich, např. *napretovati* (nandati, vpraviti), *nakunstovati* a dokonce i *napumpovati* (SSJČ tento výraz hodnotí jako spisovný, SSJČ, 2. sv., 3. 82).

Jungmann vědomě zařazoval do *Slovníku* četná slovesa ze slovenštiny. Byl to ohlas jeho raného úsilí o jednotný všeslovanský jazyk, ale i trvalé snahy vyjádřeně

²³ Jediný doklad v JS na toto sloveso s *na-* je z Kollárový *Slávy dcery*. Může jít tedy o básnický neologismus s omezenou možností uplatnit se obecně.

v předmluvě k *Slovníku*, totiž rozmnožit český slovní fond o „*mnohá, dobrá slovece, kteráž Čechům chybějí...*“ (JS, 1. sv., s. VII.).

Jungmannovu orientaci v tomto směru podporovalo i to, že se při tom mohl opřít o slovník Palkovičův, materiál i rady Kollárovy, korektury a dodatky Šafaříkovy. Mezi slovesy s předponou *na-* jsme napočítali 73 slovakismy, tedy více než 5 %. Značně převyšují ostatní slavismy. Jejich hlásková podoba je upravena podle zákonitostí českého jazyka, jak to odpovídá důsledně dodržované zásadě Jungmannově při obohacování slovní zásoby češtiny, tj. šetřit formy jazyka, „toliko materiálně jej rozmnožiti“.²⁴⁾ (Výjimky, jako je např. podoba *nablízniiti se*, jsou dost řídké.)

Slovenská slovesa s *na-* v JS tvoří několik vrstev. Jsou to předně slova, k nimž existují již v Jungmannově době české ekvivalenty. Jungmann je zřejmě zařadil proto, aby obohatil vyjadřovací možnosti češtiny o synonyma, která by bylo možno využít k funkční diferenciaci. Je to do jisté míry obdobné počínání, jaké se ještě výrazněji projevuje v jeho terminologické práci.

Slovenské výrazy, jež se dnes ve slovnících českého jazyka nevyskytují, se vyznačují expresivností: *nabadurkati* (namluvit, nabančit), *nafrkati* (napískati), *najajkati se* (nabědovat se), *najašiti* (nastrašiti), deminutivní *nakapkati*, *naklobučkovati se* (dlouho, často smekat klobouk: v PŘSJČ je *naklobučiti* = nastrčit si na hlavu klobouk, PŘSJČ, 3. sv., s. 108), *nakundoliti* (načechrati), *natlojiti* (natrápiti), *napašmati se* (dostat chuť), *napelchati* (naplniti, „naprati“ břicho), *natrátořiti* (nakecat se), *nasladiti se* (pobavit se), *našuchořiti* (načechrati), *naparchati* (nahněvati), *natistcovati* (nalát), *nahrtoviti* (naskrbliti), *nadunčiti* (nadřepět se někde).

Pro jiný soubor těchto Jungmannových slovakismů je typická příslušnost k oblasti zemědělské, venkovské, případně řemeslnické: *napleniti se* (namnožit se; o dom. zvířatech), *nakvačkovati* (natahat sena hákem — kvačkou), *načarbatí* (naškrábat), *nakdleti* (naštípat), *naklincovati* (natlouci hřebíků).

Některé slovakismy vyhovovaly Jungmannově slavistické koncepci pro svou blízkou nebo shodnou podobu se slovesy v jiných slovanských jazycích: *nabaláchati se* (polekat někoho, namluvit),²⁵⁾ *nahlasati* (naladiti). Translace přes slovenštinu není ojedinělá při Jungmannově přejímání slov z jiných slovanských jazyků.

Příčinou toho, že český jazyk dnes nedisponuje uvedenými slovakismy, je kromě zmenšené potřeby některých z nich (srov. výše např. *nakvačkovati*), nebezpečí homonymnosti (*nasladiti se*) apod. hlavně to, že u mnohých šlo o typ synonym k existujícím už slovesům, který byl (i pokud jde o české období) vytlačován pro svůj příliš expresivní odstín k hraničním mezi spisovností a nespisovností. (Proto ani současný *Slovník slovenského jazyka*²⁶⁾ některé z nich neuvádí (*nakundoliti*, *naparchati*) nebo je přímo označuje za expresivní (*našuchořiti*). Podobné závěry platí pro tzv. moravismy v JS: *nabechnati* (nabobtnati), *nadumati se* (naplakat se), *namrktati se* (nadrápat se v něčem), *napucnati* (nabobtnati) aj.

U Jungmannových slovakismů, s nimiž se jako se slovy českými setkáváme i nyní v slovnících současného jazyka, zůstává úkol zjistit, kde Jungmannovo určené filiace je opravdu jednoznačné: srov. např. *naklestiti*, *nadojiti* (nakojiti), *nablízniiti*, *nafrkati*, *naměšati*, *napšati se*, *nasviniti*, *namhltiti*. Etymologie těchto výrazů nasvěd-

²⁴⁾ Z dopisu Jungmanna Kollárovi. Viz Al. Jedlička: Josef Jungmann a obrozená terminologie literárněvědná a lingvistická. Praha 1948, s. 13.

²⁵⁾ Podle Jungmanna jde o rusismus (viz JS, 2. sv., s. 536 a 562). *Boľšoj slovar sovremennogo ruskogo jazyka* I, (A—B), Moskva 1948, informuje jen o slovesu *balakat*, lid. *boľtat* = tlachat, žvanit.

²⁶⁾ *Slovník slovenského jazyka*, 2. sv. (1—o), Bratislava, VSAV 1950.

čuje tomu, že řešení není tak jednoduché, a to také proto, že autor *Slovníku* nerozlišuje vždy výrazy slovenského původu a tzv. moravismy.

Z celkového počtu 73 zaznamenaných Jungmannových slovakismů nezůstává podle našeho rozboru v užívání (nebo se nestává součástí slovní zásoby spisovného jazyka) 28 předponových sloves s *na-*. Nepočítáme sem však případy, kdy v jiném významu (Jungmannem nevyznačeném nebo vyznačeném bez charakteristiky *slo.*, tj. slovakismus) sloveso existuje. Např. *nabudovať* = mnoho budováním vytvořit, nahromážit, je i v SSSJČ, 2. sv., s. 9; není tam však význam „mnoho nastavětí“, který Jungmann právě chápe jako osobitý pro slovenský jazyk. Dále sem nezařazujeme ani slovesa, která (ač zastaralá nebo nářeční) některý z obou slovníků uvádí (např. *našlinkati*, expr. = nabít, natlouci, PŘSJC, 3. sv., s. 69). Konečně vyjímáme i případy, kdy mezi dnešní podobou a podobou v JS jsou jen formální difference (*nakapkat*). Slovesa, která mají dnes ve stejném významu jinou předponu (*nahoršiti* × *pohoršiti*), zahrnujeme do oddílu, v němž se zabýváme tímto typem rozdílů mezi předponovými slovesy v JS a dnešním stavem obecně (viz níže).

Početný (76 členný) oddíl sloves s *na-*, která soudobé slovníky neuvádějí, tvoří verba nahrazená postupem doby jinými pojmenováními těžce skutečnosti (případně převládla paralelní pojmenování existující souběžně už v době Jungmannově). Ve velkém počtu šlo opět o výrazy expresivní: *nacapartovati se* (nahádat se o něco), *nadabiti se* (vyskytnout se), *napláskati* (nadělati, něm. aufplätschen?), *našapati* (nasekat), *natlampati* (namluvíti), *natřapati* (namluvit), *nadrndati se* (nacucat se), *nacvaňhati* (namazat, zamazat) aj. Pro svou expresivitu byly patrně tyto výrazy vytlačeny za hranice spisovnosti natolik, že je slovníky dnes neuvádějí.

Vývojem se staly neprůhledné např. názvy *naboniti se* (mít na mysli?, namyslet se?), *nabrakovati se* (natřídít se zboží), *nadrumat* (nasát, nacucat), *nakublati se* (napárat se s něčím), *narantiti* (natropit), *natroubiti* (narazit) apod.

Oporu z hlediska složek slovtvorné struktury (v slovtvorném typu) neměly *nabobati*, *naklukovati se* (bab nadat, kluků nadat; nalenořit se), *nakyjovati se* (natlouci se kyjem).

Pro nežádoucí homonymitu (ať už původní, nebo vzniklou významovým vzdalováním) nebo polysémnost mohla být zatlačena slovesa *naduřeti* (rozhněvat, nadurdit), *napěstovati se* (natlouci se pěstí), *naroditi* (způsobit), *narostiti* (činit, aby narostlo), *natyčiti se* (postavit se komu), *nacikánovati se* (natoulat se jako cikán), nazditi (namáčet), *namříti se* (natrpet se).

Také interference významů formálně blízkých sloves mohla být (kromě psychických a kulturně historických činitelů) zdrojem ústupu sloves *nababati* (k *nababiti*), *nacikánovati se* (k *nacikániti se*).

Po ústupu původně často užívaných fundujících slov do méně frekventované oblasti slovníku ustupují i odpovídající předponové odvozeniny: *namělit* (nadrobit), *nakatovati se* (natrýznit se), *naturnajiti se*, *nažrdnouti* (židký; stát se poněkud měkkým, tekutým), *naštulcovati* (dát mnoho „štulců“).

Průhlednější motivace a menší významová difúznost mohla sehrát roli při konkurenci sloves *navěštiti* s *nastydnouti*, *naslastiti* s *osladiti*, *napřipovídati* s *napřislibovat*, *nakrkavčiti se* s *nautrácet se* (čas), *nahledět se* (upřené), *napřlihati se* s *pošpinit* (se) apod. První členy významově totožných dvojic postupně zanikaly.

Ve skupině 55 sloves dochází vývojem k ztrátě jednoho nebo i více významů. Sémantika předpony (vyplývající ze spojení se slovesem) se přitom na tomto významovém pohybu podstatně nepodílí. Jsou to např. slovesa: *nacupati* (nabít se s kým), *nadírati se* (velmi se nakřičet; naroztahovat se), *nadmychati* (ponoukati někoho k ně-

čemu), *nahostiti se* (nahodovat se), *nakládati komu* (napomáhat komu), *nakudrlinkovati* (našaškovat se), *nalahoditi se (si)* (pěkně se k někomu namluvit; SSJČ má jen „pochutnat si“, 2. sv., s. 54), *napsati* (namalovat), *nastoupiti* (naléhat na co), *našoustati* (natahat, namlít), *našlápnoti* (ženu) (dvořiti se ženě), *navalovati* (přítěžovat komu).

Význam, s nímž se dnes nesetkáváme, mohl být u velkého počtu sloves tohoto rázu i dříve jen okazionalní. Jsou to často opět prefigovaná slovesa s emocionálním významovým odstínem, zdůrazněným i významem velké míry děje, jež zde předpona *na-* mívá.

U 82 (tj. u zhruba 6 % ze zkoumaného počtu) předponových sloves s *na-* došlo během vývoje k formálním úpravám podoby, takže se s jejich formou uvedenou v JS neshledáváme, avšak jako lexikální jednotky zůstávají zachovány (např. *nabobněti* × *nabobtnati*, *natchnouři* × *nadchnouři*). Zachycení těchto změn nepatří k úkolům našeho rozboru, protože se jimi kvantitativní ani kvalitativní relace mezi stavem v JS a nynějším nemění. Na prospěšnost evidence i těchto diferencí však ukazují případy typu *nabaňkovati* (tj. nabančít, SSJČ, 2. sv., s. 4), *nakančiti* (tj. nakaňkat, SSJČ, 2. sv., s. 44), u nichž by mohlo bez znalosti souvislostí docházet k mylné sématické interpretaci.

Oblast hláskových a tvarových úprav přesahují případy typu *nakřikati* (JS) × *nařikati*²⁷⁾ (dnešní stav), podobně *nastroužiti* × *nasoustružiti*, kde ze slovtvorného, ev. obecnějšího onomaziologického hlediska jde o vývojem rozrůzněné struktury.

U malého oddílu sloves s *na-* v JS zjišťujeme, že dnes existují jen jako základní útvary bez předp. *na-*. Přejicháme jimi k té části rozboru, kde se na vývojovém pohybu podílí ve zvýšené míře sám prefix. Patří sem: *nachytiti* (nemoc, tj. trochu chytit; SSJČ, 2. sv., s. 42 = zachytit), *nakoupati* (trochu vykoupat), *natenčiti* (poněkud ztenčit), *navídati* (nahlédát co), *narozpučeti* (rozpučeti), *nazprovoditi* (sprovoditi), *natopiti* (poněkud potopiti), *naméniti* (poněkud změnit). Jsou to z velké části slovesa, která ve spojení s *na-* označují malou míru děje, ev. počáteční fázi děje. Významy malé míry děje i započetí děje si předpony ve spojení se slovesy však podřizují i dnes. Z neexistence uvedených sloves nemůžeme proto usuzovat na ústup těchto významných odstínů prefixů vůbec (viz ještě dále). Pohnutkou pro vytlačování předponových útvarů daného typu byla opět spíše možnost významové záměny (*nakoupati*, *natopiti*). V *nazprovoditi* byla předpona redundantní.

Početnější jsou skupiny sloves s *na-*, kde existuje sloveso základní i předponové, avšak předpona (ve spojení se slovesem) má dnes význam odlišný.

Jungmann (jak plyne z obsahu hesla *na-* a z postupného rozboru sloves s touto předponou) rozeznává následující obecné významy prefixu *na-*: směřování do místa (auf); hromadění; dnešní distributivní rys, ale i význam velké míry (viel, nacheinander, zusammen); dlouhý děj, děj „do sytosti“ prováděný; recht satt ... bis zum Ermüden (u reflexiv); dokonání činu; zmenšení, ein wenig, etwas (malá míra děje). Z výkladu jednotlivých hesel vyplývá dále, že postihuje jako zvláštní i význam „započetí děje“: *nabarovati* (počínat barvit, JS, 2. sv. s. 536).

Srovnání s příslušným výčtem významů *na-* v SSJČ vede k závěru, že Jungmann blíže nediferencuje prostorové významy *na-* (vztah děje k povrchu apod.); význam „prosté skončení děje“ a „směřování děje k cíli, výsledku“ obsažené v SSJČ formuluje jako „dokonání činu“. Lokální významy předpony jsou v JS (jak plyne z výkladu

²⁷⁾ O etymologickém vztahu *křičeti* × *řikati* viz V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, Academia 1968, s. 532.

k heslům) početněji zastoupeny: *nablatiti* (zamazat blátem), *navrhnouti* (hodit na ...), *naobraziti*, *napadati* (na koho: světlo napadlo), *nastoupiti* (na co), *nastlniti* („položít“ stín na něco), *nadati* (podati) aj.

Rozbor sloves s *na-* ukazuje, že význam „dokonání činu“ v JS, jak už bylo uvedeno, je v jisté afinitě k významu „prosté skončení děje“ nebo „výsledkovost, cíl“, v SSJČ, ne tedy k významu prosté vidovému. Sloves, u kterých Jungmann chápe význam předpony *na-* jako čistě vidový, je zanedbatelný počet. Jsou to: *nabádřkati*, *nabádkati* (nabančiti), *nakundohiti*, *napašmati se*, *nahšicovati*. Zjevně jde hlavně o slovesa označená Jungmannem jako slovakismy. Výlučnost těchto sloves, nemožnost precizovat význam předpony na základě spojení slovesa s jinými předponami (a srovnání významů z tohoto spojení vzešlých) dovolily patrně Jungmannovi kvalifikovat prefigáty jako prosté vidové protějšky sloves bezpředponových. Z takového přístupu k hodnocení čistě vidové úlohy předpony *na-* se tedy ještě jasně nerýsuje vývoj k tzv. řadicí úloze předpony, o níž se zmiňuje J. Vintr²⁸). Vývojové náznaky k této funkci lze však vyčíst z konkurenčních projevů mezi předponami se stejným významem pojícími se se slovesy základovými, jak je zjišťujeme při srovnávání sloves s *na-* v JS a v novodobých slovnících (viz níže).

Určité difference se projevují u sloves, kde *na-* označuje měrové významové odstíny. (Zkoumání ztěžují neshody ve výkladu a příkladech apod. Srov. např.: *nakoupiti* ... mnoho koupiti ... ankaufen, einkaufen ... auskaufen ... *Málo jsme letos nakoupili*, JS, 2. sv., s. 570). Význam malé míry děje není dnes zřetelný u sloves *nabatoliti se* (poněkud se batoliti; JS, 2. sv., s. 536); málo užívaná jsou slovesa s tímto významem předpony *načernati* (*načernává*, *brzo zčerná*, JS, 2. sv., s. 543), *nastřeliti* (postřeliti ... *nastřelil jelena*, JS, 2. sv., s. 624) aj. Je pravděpodobné, že u některých ze sloves tohoto druhu se dříve jasněji projevoval lokální zřetel; šlo o děj, který probíhá na povrchu.

Děj probíhající doposud jen na povrchu je fázově, jako děj v začátcích, přímo vyznačen v JS u sloves jako *nahrábnouti*, *narýpnouti*, *natuhnouti*. Jako započetí děje jsou charakterizována slovesa *namlsati se*, *naraziti* (viz např. *namlsám se* ... počnu mlsati, anfangen zu naschen, JS, 2. sv., s. 589). Současné slovníky fázový rys u těchto sloves často explicitně nezduřazují, (viz např. *nahrábnouti* ... 1. hrábnutím zachytit ... SSJČ, 2. sv., s. 37)²⁹), i když např. SSJČ ve výkladu významů slovesné předpony *na-* také tento odstín obecně vytyká. Rozhodně jako ingresivní nechápeme dnes např. sloveso *nabarviti/nabarvovati*. Uvědomíme-li si zpětně absenci některých předponových sloves (při zachování sloves bez předpony) s významem začátku děje v JS, zjišťujeme, že u prefigátů s tímto významem se vyskytuje značný oboustranný pohyb.

U sloves velké míry jsou difference v určení tohoto významu v JS a v slovnících dnešních způsobeny v mnohém tím, že dříve i dnes vyplývá tento význam často až z kontextu. Zvláště je neanadné rozlišovat mezi významem velké a dostatečné míry. Je nutno připustit tento význam tedy i tam, kde není v JS (nebo opačně zase v dnešních slovnících) přímo ve výkladu hesla nebo v příkladech obsažen. (Tak např. u *namnožití* přináší JS doklad na význam velké míry: *Když namnožili hříchů*, JS, 2. sv., s. 590. Z výkladu SSJČ, 2. sv. s. 64, „množením získat“ tento odstín nevyplývá,

²⁸) Viz J. Vintr, op. cit. v pozn. 3, s. 116.

²⁹) U sloves s prefixem *na-* a sufixem *-nou(ti)* se projevují ve významovém hodnocení i další kolize mezi dřívějším a dnešním stavem. Srov. např. Thámovo vystižení významu v *nahrýpnouti* jako „einmal annagen“. K. I. Tham, op. cit. v pozn. 7, s. 243.

je však přítomen hlavně distributivním pojetím děje, které implikuje častost, mnohost.)

Zřetelný rozdíl je jen u sloves, kde dnes *na-* význam velké míry nesignalizuje (*napuchřítí ... mnoho puchřítí ...*, JS, 2. sv., s. 606). Takové případy jsou však velmi řídké.

Obecně lze konstatovat, že všechny dnešní měrové významy se i dříve vyskytovaly, na určení přesných diferencí v rozsahu užití však materiál a jeho zpracování v JS neposkytují dost zřetelné údaje. Odchytky vyplývají často z nejednoznačného výkladu sloves v JS, jen v malém měřítku je důvod v dřívějším zřetelnějším chápání lokálním (u malé míry děje). V širokém rozsahu jsou v JS zaznamenány paradigmatické typy *nasmátí se*, *nabrákovati se* čeho. Genitivní vazba je v JS mnohem častější. Rozdíly v kvalifikaci děje jako „častého, dlouhého“ proti určení „velký, mocný“ ztěžují celkové pojetí významu jako velké míry děje. (*Nahladiti se* definuje PŘSJC, 3. sv., s. 73: mnoho hlazení provésti; JS, 2. sv., s. 562: dlouho ... dosti hladiti.) Jediný doklad, který by mohl svědčit o existenci typu *na- ... se* (intenzivní typ) také u sloves schopnostních, je *nauměti se*. Byl by to však důkaz mylný, protože jde o slovakismus s významem *naučiti se*. Odstín velké míry tedy neobsahuje. (Viz JS, 2. sv., s. 636.)

U 84 sloves s *na-* v JS se dnes užívá pro vystižení daného významu jiná předpona. (Neznamená to, že by zde vývoj vedl k přímočarému vystrídání *na-* jiným prefixem. Pověštině obě předpony koexistují vedle sebe, přičemž rozsah užití té či oné v daném významu je měnlivý.) U větši poloviny (55) těchto sloves jsou možné alternace *na-* a další předpony, avšak podoba s *na-* je zastaralá, příp. nářeční. Tak jako zastaralé nebo nářeční hodnotí dnešní slovníky např. *namluriti* (ve významu domluviti, smluviti, přemluviti; SSJC, 2. sv., s. 64), *namřítí* (ve významu pomřít, zemřít, umřít; PŘSJC, 3. sv., s. 148), *nasnovati* (ve významu zosnovat; SSJC, 2. sv., s. 96), *nasladiti* (ve výz. osladiti; PŘSJC, 3. sv., s. 220), *nakliditi* (ve výz. sklidit; SSJC, 2. sv., s. 47), *najednati si* (ve výz. sjednati, projednati; SSJC, 2. sv., s. 42), *nahnísti* (ve výz. uhníst; PŘSJC, 3. sv., s. 77), *nalekati* (ve výz. polekat; SSJC, 2. sv., s. 55), *nalepšiti* (ve výz. přilepšit; PŘSJC, 3. sv., s. 125), *nastřeliti* (ve výz. postřelit; PŘSJC, 3. sv., s. 237), *naženiti* (ve výz. vyženit; PŘSJC, 3. sv., s. 298), *nabídnouti* (ve výz. vybídnouti, SSJC, 2. sv., s. 5).

Některá slovesa jsou typově dešifrovatelná s analogickými případy téhož typu: *natenčiti* (ve výz. ztenčit), *nablatiti* (ve výz. zablátit) × *namokřiti*.

Mezi slovesa, která si bez významové změny nemohou v současnosti podržet prefix *na-*, patří např.: *nahrazovati* (dnes *o-*: *Dostí se s tou vodou nahradili ...*, JS, 2. sv., s. 566), *nakynouti* (dnes *po-*: *mit dem Finger winken ...*, JS, 2. sv., s. 579), *nastíniti* (dnes *za-*, *od-*; *abschatten*, JS, 2. sv., s. 623).

Vystrídání *na-* jinou předponou má rozmanité důvody. Nejjasněji jsou patrné tam, kde se tím zeslabuje víceznačnost (*nastíniti* = pokrýt něco stínem, ale i naznačiti, v hrubých rysech provést; *naženiti* = vyženiti, ale i mnoho ženěním získat). Detailněji objasňuje tyto důvody seskupení a rozbor sloves podle předpon, které v konkurenci s *na-* vítězí. Jejich pořadí — podle počtu sloves, kde střídají předponou *na-*, je toto: *z-/s-* (15), *po-* (15), *za-* (13), *vy-*, *o-* (10), *při-* (6), *u-* (5), *do-*, *pře-*, *nad-*, *vz-* (2), *v-*, *roz-* (1).

Umístění *z(e)* v přední pozici napovídá, že střídají zejména ty předpony, které mají zřetelněji rezultativní, ev. pouze zdokonavující funkci. Srov. např. *nasnovati/z-*, *natenčiti/z-*, *najednati si/s-*, *z-*, *nahotoviti* něco/*z-*, *nakliditi* (obilí)/*s-*, *napiknouti (se)/s-*, *naúročiti/z-*.

Tam, kde *na-* je vystřídána prefixem *po-*, pocítujeme jako impuls k tomu „vybledlý“ význam *po-* v případech, jako je *nakynouti* na koho/*po-* ... komu, *nahaněti* koho/*po-*. V daleko menším rozsahu se uplatňuje *po-* spíše pro své konkrétnější významy, zejména posobnostní (*nakliditi* dobytek/*po-*).

Faktory blízké předchozím se uplatňují i u záměny *na-* jinými předponami:

- Za-:** *naznamenati/za-*, *navšívěti/za-*, *nablatiti/za-*, *navodniti/za-*, *nakaňkati/za-*, *nakrvaviti/za-*. Konkrétní význam *za-* může být důvodem k náhradě za *na-* u těchto *naznamenati/za-*, *navšívěti/za-*, *nablatiti/za-*, *navodniti/za-*, *nakaňkati/za-*, *nakrvaviti/za-*. Konkrétní význam *za-* může být důvodem k náhradě za *na-* u těchto sloves (často denominativ) proto, že se zde přesněji projevuje moment postupné činnosti (srov. SSSJČ, heslo slovesné předpony *za-*, a Fr. Kopečný³⁰).
- Vy-:** Ztráta konkrétních významových odstínů se jeví u typu *naobraziti/vy-*, (*z-*). Zjišťujeme však i postup opačný, tj. k zkonkrétnění: *nakasati/vy-* ... sukni. (Dnešní *nakasati* vykládají soudobé slovníky jako „poněkud vyhrnouti, podkasati...“; kdežto JS měrový odstín v tomto slovese nevidí (vykasání, aufschürzen); PŘSJC, 3. sv., s. 102, a JS, 2. sv., s. 570.
- O-:** Usilování o zřetelnější význam předpony ve spojení se slovesem je vidět v případech typu *namladiti/o-* (jiné je *namladit* = nalákat v SSSJČ, 2. sv., s. 63), *nasladiti/o-*. Proti tomu změnou *nahrzovati/ohrazovati* se dociluje konkrétnějšího odstínu „kolem něčeho“.
- Při-:** Zpřesňování významu je patrné např. v *nadržeti se/při-* (ve shodě s významem předložky *při*), *nacházeti* někam, do něčeho/*při-* (ale i *v-*). Zřetelný je i měrový odstín v *namhouřiti/při-* (poněkud zamhouřit). K prosté zdokonavovací funkci se blíží odvození prefixem *při-* v *navábiti/při-*.
- U-:** Odlukový význam jasněji vyjadřuje *u-* proti *na-* v *nachvátiti/u-*. Proti tomu při změně *nahnísti/u-*, *naprositi/u-* případné interferující odstíny velké míry ustupují pojetí prosté dokonavosti.

U prefixu *do-* (např. v *natírati* na koho/*do-*) je patrnější směrový význam, podobně konkrétnější je *pře-* (v *namřstiti/pře-*... žílu), *nad-* (v *nasaditi/nad-*). U *roz-* (v *namysliti/roz-*) jde o zpřesnění významu, jímž se odstraňuje možná homonymita.

Pohyb, který zachycujeme jako důsledek konkurence předpony *na-* a dalších prefixů u sloves s *na-* v JS, je nesporně nápadným a dynamickým rysem charakteristiky těchto sloves. Svědčí o neukončeném procesu specializace slovesných předpon, o pohybu od čistě lexikálních funkcí k funkcím lexikálně-gramatickým a čistě gramatickým, ale také o zpřesňování a modifikování významů předponových sloves pomocí střídání předpon. Poměrně malý počet sloves, u nichž je předpona *na-* dnes nahrazena jiným verbálním prefixem, nevypovídá nic podstatného o možném ústupu *na-* ze základních funkcí ve prospěch předpony jiné.

Analýzou sloves s prefixem *na-* v JS a jejich soudobých protějšků zjišťujeme také změny vazební. Z 38 zachycených změn uvádíme např.: *najímati ze* (mzdy) (dnes *za mzdu*, *nachýliti* (ucha) v PŘSJC, 3. sv., s. 94, je uvedena tato vazba jako zastaralá; *nakládati na něčem* (naději)/dnes *skládat v co*; *naléztí koho* (ve významu *ležti na koho*); *namučiti se s kým* (ve významu *hodně se někoho namučiti*); *namodliti se komu*; *namřtiti se čeho*/dnes mnoho *se něčím natrpěti*; *napadnouti na koho*/dnes *napadnouti koho*; *nasytiti*, *naraditi*, *napomáhati* + G.; *naroditi se od* (mateře); *nadělití koho*

³⁰) Viz Fr. Kopečný, op. cit. v pozn. 13, s. 125.

(naděl vás bůh). K intencním změnám vedou také záměny předpony. *Pokynouti komu* např. vystřídalo dřívější *nakynouti na koho*, případně převládlo nad ním, protože mimo jiné zanikla opora v předložce. Případy, jako je *voda naplavuje*, poučují o odlišnostech v rozložení subjektivých sloves dříve a nyní a intenzíva *nabažiti*, *načistiti* (mnoho, dlouho čistiti ... viel, genug säubern) aj. mají dnes obligátně reflexivní „se“.

* * *

Rozbor sloves s *na-* v JS přispívá k zpřesnění poznatků o obecných zásadách vývoje verbálních prefigátů i o těch změnách v slovníku českého jazyka, jejichž výsledkem, ale i podnětem jsou zánik, vznik a úpravy vnitřní slovtvorné struktury předponových sloves, případně jejich syntakticky podmíněných vztahů k okolí.

Jednou z výhod, jež studium JS v tomto směru má ve srovnání se studiem přímého materiálu v pramenech nebo nezpracovaného materiálu lístkového, je, že se umožňuje blíže poznávat (do jisté míry) jazykové povědomí doby, v níž *Slovník* vznikal, a i nahlédnout do koncepce popisu slovní zásoby. To má zvláště velkou cenu pro konfrontaci staršího a současného stavu v složitě oblasti, jako je verbální prefixace. Kromě trvalé historické hodnoty, kterou si JS díky své funkci při rozvoji novodobého českého národa trvale uchovává, je tedy *Slovník* užitečný i pro soudobé studium jazyka, a to nejen jako petrefakt, na nějž by bylo vhodné se odvolávat při historických jazykových exkurzích.³¹⁾

ZUR CHARAKTERISTIK DER PRÄFIGIERTEN VERBEN IN JUNGMANN'S TSCHECHISCH-DEUTSCEM WÖRTERBUCH VOM STANDPUNKT DES GEGENWÄRTIGEN ZUSTANDES

Die Untersuchung der Verben mit dem Präfix *na-* in Jungmann's tschechisch-deutschem Wörterbuch im Vergleich mit dem gegenwärtigen Zustand beweist, daß sich auf diesem Gebiet des Wortschatzsystems Änderungen sowohl in quantitativer als auch in qualitativer Hinsicht vollzogen haben.

Verben mit dem Präfix *na-*, die in den Wörterbüchern der Gegenwart nicht verzeichnet sind, bilden Lexeme, die eine bereits schwindende Wirklichkeit bezeichnen (Germanismen, einige Typen von Slavismen, ferner auch Wörter, die aus verschiedenen Gründen für die Bezeichnung einer gegebenen Erscheinung unzureichend waren).

Auf die Unterschiedlichkeiten zwischen den Verben mit dem Präfix *na-* in Jungmann's Wörterbuch und denjenigen Verben, die von den gegenwärtigen Wörterbüchern angeführt werden, übt auch die Semantik des Präfixes Einfluß aus, vor allem bei den Verben, bei denen *na-* eine lexikalisch-grammatische Funktion (Hinweis auf die Stufe) hat.

Eine große Anzahl von Verben mit dem Präfix *na-* in Jungmann's Wörterbuch, die man in den gegenwärtigen Wörterbüchern in derselben Bedeutung, aber mit einem anderen Präfix findet (der im wesentlichen eine rein aspektbezogene Funktion hat) weist auf die Abschwächung der lexikalischen Funktion und die Stärkung der grammatischen (aspektischen) Funktion des Präfixes hin.

³¹⁾ Na neuzavřené možnosti využití JS studiu jazykových jevů upozorňuje např. Al. Jedlička (op. cit. v pozn. 24).

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИСТАВОЧНЫХ ГЛАГОЛОВ В СЛОВАРЕ ЮНГМАНА

Анализ глаголов с приставкой *la-* в чешско-немецком словаре Юнгмана доказывает, что по сравнению с современным состоянием в этой области лексического состава произошли изменения как в количественном, так и в качественном отношении.

Глаголы с префиксом *la-*, не встречающиеся в современных словарях, образуют лексемы, обозначающие в основном исчезающую действительность (германизмы, некоторые типы славизмов, затем слова, которые по разным причинам для называния данной действительности были недостаточны).

На отличие глаголов с приставкой *la-* в Словаре Юнгмана от глаголов, приводимых современными словарями, влияет также семантика приставки, главным образом у тех глаголов, у которых *la-* имеет лексикально-грамматическую функцию (указание на степень).

Многочисленные случаи глаголов с префиксом *la-* в Словаре Юнгмана, встречающиеся в современных словарях с тем же значением, но с другой приставкой (в основном имеющей т. н. чисто видовую функцию), указывают на ослабление лексикальной функции и усиление грамматической (видовой) функции префикса.